

Наталія Лисенко-Єржиківська

ТЕМАТИЧНО-МОТИВАЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА “ОДЕСЬКОЇ” ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ АДАМА МІЦКЕВИЧА ТА ЇЇ УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

У статті розглядаються домінуючі мотиви “одеської” лірики А. Міцкевича, такі як дружба, закоханість, любов. У першій частині статті проаналізовано поезії, написані протягом 1825 року, а саме: “Плавець (з альбому З.)”, “Подорожні (До альбому Е. Головінської)”, “Непевність” та ін. У другій частині проведена паралель між поезіями “Непевність” А. Міцкевича, “На мотив Міцкевича” Лесі Українки, “Не любов, не примха й не пригода...” Олени Теліги.

Ключові слова: дружба, закоханість, любов, сумніви, хвилювання, страждання, радість, щастя, розчарування, туга за справжнім коханням.

Nataliya Lysenko-Yerzhivska. The subject matter of Adam Mickiewicz's intimate lyric poetry of Odessa period and its Ukrainian echoes

This article explores the predominant motifs of Adam Mickiewicz's lyric poetry of Odessa period, such as friendship, affection, love, infatuation etc. The first half of the paper is dedicated to the poems written in 1825 (“A Swimmer (From Z.'s Album)”, “Travellers (From E. Holowynska's Album)”, “Hesitation”, and others). In the second part, we draw a parallel between A. Mickiewicz's “Hesitation”, Lesya Ukrayinka's “On a theme from Mickiewicz”, and Olena Telih's “Neither Love, nor Fancy, nor a Venture...”

Key words: love, infatuation, doubt, anxiety, suffering, joy, happiness, disappointment, longing for a true love.

Ранній період творчості Адама Міцкевича симптоматично пов'язаний з Одесою. Тут він провів дев'ять місяців, написавши немало ліричних шедеврів (серед них і любовні сонети), які увійшли до книжки “Кримські сонети” (Москва, 1826). Більшість цих віршів (збірка налічує їх понад двадцять) написані саме в місті над морем. До циклу любовних текстів поет узяв епіграф із першого сонета Франческо Петрарки: “Quand'era in parte altr'uom da quel, ch'io sono” (“Коли я був почасти іншою людиною, ніж тепер”) [21, 102], а чільну поезію, яка відкривала її, назвав “До Лаури”. О. Веселовський уважав “Канцонети” (“Книга пісень”) Ф. Петрарки “поетичною сповіддю”. Так само, як і “Vita nova” (“Нове життя”) Данте – це розповідь про любов і нерозділене кохання [див.: 16, 11]. “Одеська” лірика польського поета заслуговує на аналогічне означення. Лаура в Петрарки – жива реальна жінка, врода якої полонила серце митця, пробудила сильні почуття. Цей образ у Міцкевича також говорить про земне бажання його ліричного суб'єкта (alter ego автора) любити й бути коханим.

Тематично-мотиваційна проблематика інтимної лірики “одеського” періоду – дружба, закоханість, любов – потребує розмови про художнє відтворення поетом чуттєвих уподобань і пристрастей, а також роздумів про ліричного персонажа, який репрезентує його образ. Реконструкція окремих моментів біографії А. Міцкевича, бесіда про оточення й одеську атмосферу 1825-го року дають певне розуміння сюжетно-змістової канви, зокрема, таких віршів, як “Плавець (з альбому З.)”, “Подорожні” (До альбому Е. Головінської),

“Непевність” та ін. Аналітичний підхід і вкраплення незначних інформативних деталей про топографію, про переміщення поета й про локус південного краю допомагають при розгляді життєвих переживань і поведінки його ліричного суб’єкта.

Наприкінці жовтня 1824 року А. Міцкевич покинув Вільно як висланець із польських губерній до Росії. Новий 1825 рік він зустрів у Петербурзі разом із К. Рилєєвим та О. Бестужевим-Марлінським. Згодом за їхнього сприяння поет виїхав до Одеси на посаду вчителя лицю Рішельє. Надалі доля віщувала незвідані дні, сповнені нових вражень. Тривав шлях “бездомного мандрівника”, якому вже не судилося ніколи повернутися в рідні краї над Німаном...

Наприкінці січня поет разом із друзями Ю. Єжовським і Ф. Малевським подався в далеку дорогу на південь. Вимушена подорож, певне, будила спогади, марилися рідні обличчя людей, які залишили глибокий слід у серці. Імовірно, неодноразово в уяві виринав образ Марилі Верещак, котру кохав і яка вийшла заміж за іншого чоловіка. Віддаль зм’якшувала розлуку, а точніше, нестерпні спогади ставали субстанцією душі, пройнявши все його теперішнє буття, і Марилія з реального життя переростала в поетичний символ ідеального кохання. Пізніше, завершуючи сонет “До Лаури”, А. Міцкевич напише:

...Niech ślub ziemski innego darzy ręką twoją,
Tylko wyznaj, że Bóg mi poślubił twą duszę [21, 102].
 (“Do Laury”)

...Хай з іншим шлюб земний ти візьмеш без опору –
Небесний шлюб Господь судив нам, зрозумій [21, 103].
(А. Міцкевич “До Лаури” / Пер. М. Рильський)

На шляху до пункту призначення автор “Світязанки” познайомився з родиною Залеських. Потім бував частим гостем у їхньому домі в Одесі. 5 лютого в Києві заприятелював з родиною Головінських і отримав запрошення провести кілька днів у маєтку в селі Стеблеві над Россю. Записуючи вірш “Подорожні” (До альбому Е. Головінської), датуючи текст “В Стеблеві р. 1825 (10 лютого)”, поет, їдучи в незвідане, завершує його такими рядками:

...Szczęśliwi, jeśli goniać mary wyobraźni
Przed końcem drogi znajdą Świątynię przyjaźni! [21, 52].
 (“Podróżni {W imionniku E. Hołowińskiej}”)

...Щасливий, як, пробившись крізь марево докруз,
В кінці дороги знайдеш Святиню царства дружб! [21, 53].
 (“Подорожні {До альбому Е. Головінської}” / Пер. М. Петренко)

Концепт “Świątynia przyjaźni” (“Святиня приязні”) розкриває віру А. Міцкевича в щирість міжособистісних стосунків, взаємну прихильність, спільність духовних інтересів. Криється тут сподівання зустріти в невідомому краї, “в тлумі сірих днів”, друзів і вірити в щирість і відданість. За Арістотелем, дружба сама по собі благо, одна з найнеобхідніших чеснот, “набута якість душі”. “В романтизмі, – твердить В. Єфименко, – дружба набирає значення світоглядного і життєбудівничого принципу, що відповідає інтимній безпосередності суб’єктивного ставлення до світу” [11, 74–75]. Тож на чужині прихильність і довіра людей багато важили для молодого поета.

У цьому ж вірші життя порівнюється з “вузькою стежиною між різних двох морів: Одне – туманне море, а друге – крижане...” [21, 53] (“...Życie jest wąską ścieżką łączącą dwa morza – / Wszyscy z przepaści mglistej w przepaść lecim mgoczną...” [21, 52]). У підтексті відчутний зв'язок із нещодавнім віленським розгромом молодіжних таємних організацій філоматів (“приятелів науки”) і філаретів (“любителів чеснот”), до яких поет був причетний і за це висланий у Росію. Зіставлення виру перебутих подій із холодом і сірістю царства Нептуна викликає неприємні асоціації. Імліста і студена безодня передає тривожний психологічний стан і невеселий настрій поета перед незвіданим, тим, що чекає попереду. Образ вузької стежки між двох морів символізує дорогу А.Міцкевича від Балтійського до Чорного моря, з Литви в Україну (на той час – Новоросійський край). Єдиним світлодайним маяком наприкінці вірша постає образ *дружби* – “Святині приязні”, про яку мовилося вище.

Одесу А.Міцкевич побачив 17 лютого (1 березня) 1825 року. Поселили письменника на території ліцею Рішельє. Однак вакансії, на яку розраховував, поки що не знайшлося. Захоплення мистецтвом і поетичний талант (відвідини театрів, аристократичних російських і польських салонів, читання віршів, дарування автографів) допомагали вживатися в міський простір. Маємо згадки, що в цей час в одному із салонів вигнанець читав уривки з “литовської повісті” – поеми “Конрад Воленрод”. Згодом він згадував у листі до А.Одинця: “Моя муза, – почала в Одесі рухатись потроху” [цит. за: 12, 13].

Важливу рису характеру А.Міцкевича-романтика виявляє вірш “Плавець (з альбому З.)”, адресований Йоанні Залеській і датований “Одеса, 1825 квіт. 14”, в основі якого – історія про моряка, котрий, пересилюючи переляк і розпач, намагався човном догнати корабель, що швидко набирав ходу. Залишившись серед розбурханої стихії, мореплавець став перед вибором – або віддати серце в руки страхові та сльозам, або гідно боротися з обставинами. Розповідь завершується пеаном, у якому звучать оптимістично-стверджувальні ноти:

...Lepiej mi pośród żywiołów bezrządu
Walczyć co chwila z nowymi przygody,
Niż gdyby wybrnął i z cichego lądu
Patrzył na morze, i liczył swe szkody [21, 26].
(“Żeglarz {Z imionnika Z.}”.)

Подам також цю строфу в перекладі українською мовою:

...Адже гідніше воювати
З шаленством пінявих валів,
Аніж лічить гіркі утрати,
Діставшись тихих берегів! [21, 27].
(“Плавець { з альбому З.}” / Пер. М.Зісман)

Сентенції, вимовлені в цих рядках, на перший погляд, ніби адресовані конкретній особі. Проте їхній смисловий код, окрім автобіографічного, має також інтертекстуальне підґрунтя. Поет від імені ліричного суб'єкта через адресата несе до читача життєдайний заклик, який можна передати латинським прислів'ям “Per aspera ad astra” (“До зір крізь терня”).

В Одесі А.Міцкевич потребував ствердження свого “Я” та шукав спілкування. Молодий чоловік викликає прихильність жіночого товариства аристократичних літературних салонів. Інтелектуальні розмови, приязні стосунки розтривожували серце, будили почуття. Душевні переживання включали у своє поле інтересів

особистість Іншої, з надією на стосунки, в яких домінуватиме “ідеальна комунікація”, себто платонівська ідея дружби-філії, що означає водночас і порозуміння, і творчість, і любов. Мрію про такий тип взаємин виказує сповідальна поезія “Непевність” – перлина польської лірики, написана великою секстиною. Усі 36 рядків об’єднані двома римами. Шість кінцевих слів, із яких складаються ці рими, у різному порядку повторені в кінцівках усіх шести секстин. Вірш силабічний одинадцятискладовий (5+6) із парним римунням. Наведемо в оригіналі його початок:

Gdy cię nie widzę, nie wzdygam, nie płaczę,
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę;
Jednakże gdy cię długo nie oglądam,
Czegoś mi braknie, kogos widzieć żądam
I tęskniąc sobie zadaję pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie? [21, 28].
 (“Niepewność”)

Ця поезія відтворює тонкощі любовного переживання. Ліричний герой виринає за межі буденних та граничних ситуацій у надмежжя. З допомогою особливого акту *вчування* намагається досягнути особистість тієї, котра полонила серце. Чуттєве “Я” – це голос його даймонія (доленосного початку), який указує не тільки дорогу до Неї, а й до Їхнього спільного буття, одне-для-одного-сущого. Думки, вольові акти й учинки поглинуті образом коханої та відчуттям її уявної присутності. Лірична рефлексія приводить у рух той чи той ланцюжок переживань, актуалізуючи приємні спогади про милі риси обличчя, чарівний голос, дотик рук тощо. Іntenціональна настанова “Я і Вона” включає відповідні потенціальні змісли, підсилює необхідність з’ясувати свій бентежний стан – відповісти на дразливі питання, що хвилюють серце: “Чи це тільки дружба, а чи це кохання?”. Інтенаційні повтори в кінці кожної строфи не співвідносять, а розділяють феномен *дружби* і екзистенціал людського буття – *кохання*. Більш звучний наголос на останньому слові виказує підсвідомі еротичні нуртування ліричного суб’єкта.

Психологи твердять: “Якщо симпатія й любов можуть бути однобічними, то дружба такою бути не може. Вона допускає міжособистісну атракцію, тобто вияв дружніх почуттів з обох сторін” [3, 144]. Їй притаманні обопільне пізнання, діалог, інтимно-довірливі взаємини. “Кохання – це інтимна прихильність, яка наділена настільки великою силою, що втрата об’єкта цієї прихильності здається людині непоправимою, а її існування після цієї втрати – безглуздим... Розмежовують короткочасне кохання, закоханість і тривале – жагуче кохання” [3, 145].

Прагнучи зустрічі з особистістю Іншої, ім’я котрої не названо, ліричний персонаж намагається вийти за межі любові тільки до себе. Непрямі запитання вказують на внутрішню спонуку – перейти кордон платонічної дружби-любові, щоб наблизитися до кохання еротичного. Останнє – “щось більш універсальне і відкрите, ніж любов до себе”, бо “людина, котра не полюбила себе, не здатна до такої особистісної напруги, як любов до Іншого” [20, 106]. Отже, вільно припускати, що ліричний суб’єкт підсвідомо прагне переступити поріг закоханості й пізнати земну любов або націлений іти до вищого прояву еротичної любові, відомої як любов-цілісність, що передбачає не лише тілесне єднання, а й співтворчість чоловіка і жінки. Але через свій статус вигнанця не наважується на рішучий крок, хоча розуміє, що єднання не заперечує, а тільки увиразнює неповторність кожного з них. “У ХІХ ст. індивідуальна любов

як доступний усім єдиний оазис вільного буття, де людина відчуває свою наповненість і цілісність як духовної, так і фізичної істоти, і де її життя для іншого – це безпосередньо життя для себе, – стає змістовним і тематичним фокусом мистецтва...” [8, 199].

Українською мовою вірш А. Міцкевича перетлумачив Л. Первомайський, намагаючись не порушувати зміст і зберегти авторський музичний лад рим. Як в оригіналі, так і в перекладі риторичні питання в кінці кожної строфи підсилюють внутрішнє напруження ліричного героя:

Вдалині від тебе не тужу, не плачу,
Розуму не трачу, як тебе побачу,
А проте, як часом довго не стріваю, –
Все чогось сумую, все чогось шукаю,
І в журбі до серця підплива питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання? [21, 29].
("Непевність")

Послідовність сповідальної нарації пілігрима очевидна. Усе підпорядковане тому, щоб якомога драматичніше передати стан *закоханості* (відносно стійке емоційне ставлення, яке відображає жагучий потяг) із його невизначеністю почуттів, психологію сердечного пориву. Що діється в душі дівчини й чого вона чекає від обранця (дружби чи кохання?), у вірші так само не визначено, однак у сюжетній канві ледь-ледь окреслені нотки прихильності і взаємної симпатії. Емоційна сфера тексту мотиваційно значуща, бо задля коханої чоловік ладен вершити геройські справи: податися в пекло, розпрощатися із життям. Але при зустрічі віч-на-віч він не розкриває свого серця. Непевність щодо майбутнього й страх почути неочікувану відповідь нівелює рішучість. Натомість екзальтація приводить до бездіяльності, зосередженої на спогадах, і рефлексивної невизначеності.

Незначне послаблення любовної муки й пониження відруху настає у зв'язку з одвертим повідомленням: "Сам не знаю звідки, стежками якими / Узялися мислі і набігли рими..." [21, 29] ("Peten zdziwienia, sam się nie postrzegłem, / Skąd wziąłem myśli, jak na gęty wzbiegłem..." [21, 28]). Себто ліричний персонаж у підсвідомому стані виклав на папері свої болі й жалі. Після незначного спаду напруження очікувана розв'язка в останніх рядках заключної строфи так і не відбулася. Автор залишає питання відкритим ("Що мене натхнуло – дружба чи кохання?"), спонукаючи читача до співучасті в його життєвих перипетіях.

В Одесі поет мав непрості та драматичні стосунки з Кароліною Собанською (у дівоцтві Ржевувська, 1794 / 1795 – 1885), розумною, раціональною, вродливою й лукавою графінею. Зі спогадів, що дійшли до нас, проглядає образ жінки, котра володіла мистецтвом кохання й не цуралася любовних пригод, маючи з усього зиск. Проте чи завжди варто довіряти суб'єктивному поглядові сучасників, коли йдеться про любов? Не можна заперечити розуму і краси Собанської. Скорений ними, О. Пушкін написав поезію "Я вас любил: любовь ещё быть может...", "Что в имени тебе моём?". І А. Міцкевич присвячував їй вірші, зашифровуючи це ім'я ініціалами "Д.Д.". Називав Кароліну Donna Diiovanna (Донна Джованна) на зразок героїні твору Данте "Vita nova", іменованої італійським письменником першою найвродливішою примадонною Прімаверою (з італ. *primavera* – весна).

Любовний порив, так само, як і кохання, здатні викликати, за словами Гете, "сильний землетрус душі". У тій екзистенціальній ситуації, в якій опинився поет на початку вигнання, спілкування з освіченою, музично обдарованою

й неординарною жінкою, очевидно, для нього, як бачимо із текстів, важило чимало. В.Ганський, виступаючи в ролі захисника митців, із якими графиня була знайома або мала близькі стосунки, навмисне оприлюднив її негативні характеристики. На його переконання, ця “демонічна жінка”, “одеська Клеопатра”, “фатальна жінка-вамп”, “Дон-Жуан у сукні” напоїла чарами й Пушкіна, і Міцкевича до “любовного сп’яніння” [див.: 7]. Як на мене, то ніхто не відає, у чиїх “грудах Амур оселився” першим; кого з непокірних “більше Амур своїм полум’ям мучити звик”; хто “в чиї ситі попав...” [14, 35–37]. Приміром, у чотирнадцятому сонеті “Зітхаю, любя, я, бо спогади пестливі...” (“Luba! ja wzdycham, ramieć niebieskiej pieśzczyty...”) знаходимо досить неоднозначні слова: “Поклалась марно ти на опір сил своїх, / На стриманість мою... Серця ж такі чутливі!” [21, 125] (“Zbyt ufałaś mej spocie, zbyt swej własnej sile, / I nazbyt ognia Stwórcy wlał w nasze istoty...” [21, 124]. Тут лише обмовлюся, не вдаючись до аналізу, що образ серця маркує всю інтимну лірику А.Міцкевича.

Зауважу, що не спокушений світським життям юнак і не підозрював, на які вчинки здатні люди з витонченими манерами. К.Собанська “протегувала” А.Міцкевичу й водночас наглядала за ним із доручення вищих інстанцій (більшість дослідників вважає її агенткою III Відділення). А втім її стараннями із серпня до середини жовтня разом із Генріхом Ржевуським (прозаїк і рідний брат К.Собанської та Е.Ганської, дружини О.Бальзака), генералом Я.О.Віттом і О.К.Бошняком поет здійснив подорож з Одеси до Криму, де оглядав чарівні куточки. Враження вилилися у книжку неповторних “Кримських сонетів” із дедикацією “Товаришам по кримській подорожі” (“Towarzyszom podróży krymskiej”). Не виключаю, що зміст сонета Данте Аліг’єрі “Данте – до Гвідо Кавальканти” міг навіяти ідею такої присвяти.

“Одеська” лірика А.Міцкевича, віддаючи неспокій і щастя закоханих, фіксує й фокусує різні емотивні рівні цього стану. Герой переживає період “зацікавленості” обраницею й час “укорінення”, тобто вникання у світ її цінностей, систему вподобань, хоче зрозуміти її особистість та основні риси характеру. Думи, мрії і дії перенесені на прекрасний і недосяжний образ. Як приклад – змісти сонетів “Резигнація”, “Зітхаю, любя, я бо спогади пестливі...”, “Добридень”, “Добраніч”, “Добривечір” та ін. Любовні душевні помисли й пориви знаходять відображення в символіці (“Ранокі вечір”, “Стрілець”), міміці й жестах (“До Д.Д. {Моє мазунятко!...}”), лягають поетичними рядками на папері (“Непевність”).

У виборі коханої жінки, твердить Хосе Ортега-і-Гасет, оголюється індивідуальна суть чоловіка, а у виборі коханого – жінки. Закоханість – це надання переваги комусь одному серед багатьох. Окреслюються порухи власного серця й виявляються таємничі вподобання, що давно причаїлися у глибинах душі. Вибір виказує підсвідомі прагнення індивіда зустріти істоту, бодай у чомусь подібну до нього. З’являється бажання виокремити з поміж чужих “своє”. Умовиводи іспанського філософа перегукуються з Міцкевичевими рядками вірша “До Лаури”: “Ledwim siebie zobaczył, jużem się zapłonił, / W nieznanej oku dawnej znajomości pytał...” [21, 102] (“Тебе побачив я – і вмить запаленів / Знакомства давнього шукаючи в незнаній...” [21, 103]).

Окрім замилювання, прагнення бути поряд та ідеалізації обоюваного предмета, закохані, як кажуть, можуть “тратити розум”. У другому сонеті “Я мовлю сам собі, а з іншим – не до мови...” передано стан надзвичайного збентеження:

Serce bije gwałtownie, oddrchem nie władnę,
Iskry czuję w źrenicach, a na twarzy bladnę;
Niejeden z obcych głośno pyta o me zdrowie

Albo o tym rozumie coś na ucho powie... [21, 104]).
("Mówię z sobą, z drugimi płacząc się w rozmowie...")

Від полум'я в крові спочинку не знайду,
Із іскрами в очах, сам зблід я на виду,
Аж дехто голосно пита, чи я здоровий,

Або про розум мій на вухо кида слово... [21, 105].
("Я мовлю сам собі, а з іншим – не до мови...") / Пер. Є.Дроб'язко)

П'ятий сонет "Осудить нас ханжа, розпусник осміє..." ("Potępi nas świętoszek, rozpusztnik wyśmieje...") відтворено сердечну пристрасність закоханих: "Którymi ręce związał nam los oplakany. / Nie wiemy sami, co się w sercach naszych dzieje. / Jest że to ból? lub rozkosz? Gdy czuję ścisnienia / Twych dłoni, kiedy z ustek zachwycę płomienia..." [21, 110]. Цей фрагмент пройнятий любовним зворушенням і переростає вузькі рамки конкретних адресатів, набуває багатовекторного переадресування – до читачів. Євген Дроб'язко яскраво відбив авторську любовну лексику: "Самі не знаємо, що в серці нашім є. / Чи біль, чи щастя це? Як чую я стискання / Коханих рук, уста ж горять в словах признання..." [21, 111].

Зверну увагу на слово *rozkiś* (*rozkosz*). Його синоніми – *блаженство*, *насолода*, *щастя*. Священну втіху ніжних та палких поцілунків, "стискання коханих рук" оспівано в четвертому сонеті "Побачення в гаю" ("Widzenie się w gaju"). І трепетний біль, і невимовна радість огортає все єство героїв, коли уста вимовляють, а слух уловлює напівшепіт зізнання в гарячих почуттях. Їм видається, що довіра, пристрасні зітхання, палкі поцілунки, любі розмови триватимуть "багато днів і літ, докіль не згине світ і як загине світ" [21, 33].

Наповнений відвертістю і пройнятий непростою образою двадцятий сонет "Прощання. До Д.Д." ("Pożtgnanie. Do D.D."), адресовано К.Собанській. Відчай і роздратування впадають у вічі:

Odpychasz mie? – czym twoje serce już postradał?
Lecz jam go nigdy nie miał; – czyli broni cnota?
Lecz ty pieścisz innego; – czy że nie dam złota?
Lecz jam go wszródy nie dał, a ciebie posiadał... [21, 136].

На мій погляд, українська версія М. Рильського вловлює всі нюанси розпачливого настрою ліричного персонажа:

Мене ти геть женеш? Чи серце я твоє
Утратив? – І не мав! – Чи винна в тім чеснота? –
Ні! Пестиш другого! – Хай не давав я злота,
А мав тебе, проте як інший, що дає... [21, 137].

Отрута в любовному келиху вина принесла поетові душевну муку. Перший рядок останнього терцета цього вірша починається вигуком: "Ні, музу не купить!" ("Nie kupię muzy!"). М. Бубер уважав, що доки любов "сліпа", то вона ще не перетворюється на стосунки між Я і Ти [2, 302 – 303]. Перетікання закоханості в кохання, в якому сконцентровано силу утвердження буття Іншого, до котрого воно звернене, народжує відповідальність партнерів одне за одного. Ураховуючи біографію обох прототипів сонета, зазначу, що близькі взаємини Собанської з генералом Віттом, неможливість і статус вигнанця

Міцкевича не сприяли злиттю особистісних Я і Ти для творення цілісного Ми. Філософи виокремлюють кілька різновидів кохання. Зокрема, кажуть про активну і пасивну форму цього почуття; у першому випадку кохають, а у другому – дозволяють себе кохати. К. Собанська, імовірно, дотримувалася позиції сторони-сприймача. Отже, почуття випробовуються дружбою, закоханістю й любов'ю – таку тезу виносимо з інтимної лірики польського митця.

Наприкінці осені А. Міцкевич покинув Одесу. Пережиті враження лягли в основу поезії “Роздуми в день від'їзду”. За прихованим натяком криється образ незнайомки, котра не прийшла побажати щасливої дороги (“Tak odjeżdżam: nikt dobrej nie życzy drogi”). Ліричний герой порівнює себе з маленькою пушинкою кульбаби, яка дорогою стріла троянду й вирішила біля неї відпочити, але вітер не дає спокою, знову жене в невідомість. Ось так і він, висланець, ходив вулицями міста (“Tak ja niezpane imię, cudzoziemskie lice / Nosilem przez te ludne place i ulice...” [21, 48]), стрічав красивих люб'язних і ласкавих дівчат-наречених, але для всіх залишався лише зайдою, схожим на метелика, котрого спіймав малий хлопчина, помилювався й відпустив – “хай далі лине!” [21, 49]. Образ метелика – це образ душі, а точніше, душі, спраглої злиття з коханою. Поет обіграв символічний сенс розповіді про любов Амура і Психеї, в якій превалує цей мотив. У підтексті розпачливих роздумів ліричного суб'єкта криється туга за справжнім і нерозділеним коханням.

У грудні А. Міцкевич приїздить до Москви. Тут і з'являються друком славнозвісні “Кримські сонети” (1825 – 1826), позначені печаттю й одеських днів.

Своєрідний цикл “одеських ліричних віршів”, написаний під враженнями від міста над морем, фіксує чуттєво-емоційні стани ліричного героя (дружбу, ідеальне кохання, закоханість, еротичну формулу любові). Більшість текстів атрибутовано. Приміром, під віршем “Żeglarz (Z imionnika Z.)”, присвяченим Й. Залеській, автор написав: “Odessa, 1825, kwiet. 14”, а під поезіями “Rozmowa” “Do D.D. (Moja pieszczonka...)”, “Sen (Chociaż zmuszona będziesz...)” указав тільки місто й рік: “Odessa, 1825”. Натомість “Niepewność” і “Dwa słowa” датовано лише “1825” роком. З цим часом пов'язані твори “Zaloty”, “Do D.D. Elegija (Cdybyś ty na dzień jeden...)”, “Codzina. Elegija”, “Dumania w dzień odjazdu. 1825, 29 Oktobra, Odessa”.

“Щодо Одеси, – пише Г. Вервес, – то Міцкевич пережив тут чимало радісних і сумних хвилин” [5, 50]. Свідчення цього – автобіографічно-любовні вірші й особистісно-еротичні “одеські” сонети, в яких, на думку Ю. Кляйнера, виражено в художньому заломленні почуття митця до Марилі Верещаки, Йоанни Залеської, Кароліни Собанської. А. Вітковська теж вважає, що “поет створив мистецько-скомпонований цикл, а не пам'ятку переживань, дав свідомо зроблену стилізацію, а не автобіографічні уривки” [цит. за: 13, 491]. Цікаво подано характеристику раннього періоду творчості письменника у книжці Є. Нахліка [див.: 13], де, зокрема, зазначено, що митець “створив романтичний образ неприкаяного ліричного героя, повного сумної задуми над долею вигнанця і мандрівника, яка випала йому, і водночас жадібного до земних утіх і перейнятого душевними страждання через розбите кохання” [13, 490-491]. Проте не погоджуюся з тезою стосовно ліричного героя А. Міцкевича, який, за словами дослідника, був “жадібним до земних утіх”. Вона не розкриває суті чуттєвих нюансів внутрішніх і зовнішніх проблем і суперечностей, із якими вічна-віч зустрівся поет у процесі пізнання своєї самості. Одеса стала не тільки містом спогадів про минуле, містом знайомств, закоханості, любові і зради, а, що важливо, місцем духовного змузнення поета.

Керуючись констатацією “Співав я про любов у друзів юних колі...” (“Nucilem o miłostkach w rówienników tłumie...”), пропоную розглядати більшість

“одеських” ліричних творів, зокрема й сонети, як *цикл пісень про дружбу, закоханість і любов*. Насамкінець виокремлю кілька етапів показу складних і неоднозначних інтимних переживань. Перший стосується мотиву дружби (“Подорожні {До альбому Е.Головінської}”, “Непевність”), яка переростає в закоханість із її статичними стосунками (“Непевність”, “Два слова”, “Розмова”, “Чужа ти тонкощам, і мова не іскриться...”, “Я мовлю сам собі, а з іншим не до мови...”, “Осудить нас ханжа, розпусник осміє...”). Наступний присвячено розгортанню фази кохання (платонічного й еротичного), де панують активні й динамічні стосунки (“Розмова”, “Мазунятко”, “Сон”). Далі – ревності (“До візитерів”), розчарування (“Прощання. До Д.Д.”, “Данаїди”) та повернення в думках до пережитих подій (“Роздуми в день від’їзду. 1825, 29 жовтня, Одеса”). Вірші (серйозні й іронічні) мають різне змістове й емоційне наповнення. Зображально-візуальний ряд включає пейзажні та інтер’єрні вкраплення. Об’єднує мотиваційні фази розповідь про душевні пориви, які йдуть із глибин почуттів ліричного героя. Отже, “одеські” інтимні вірші А.Міцкевича – це своєрідний психологічний аналіз самовідчуття та самопізнання. Тут мовиться про взаємне тяжіння чоловіка й жінки, про таїнство любові, котра є, за Х. Ортеґа-і-Гасетом, співвіднесенням душ і тіл [15, 381].

В архіві Лесі Українки знайдено рукопис поезії “На мотив з Міцкевича”. Епіграфом до неї стали рядки з другої строфи ліричного вірша “Непевність”. А саме: “...I znowu sobie powtarzam pytanie: / Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?” Через це твір польського поета у ХХ і ХХІ ст. неодноразово привертав увагу славістів [див.: 1, 12; 4, 151; 22, 91; 17, 288]. Щоправда, згадували про нього спорадично, не вдаючись до аналізу тексту. М. Драй-Хмара твердив, що Леся Українка не тільки читала, а й наслідувала Міцкевича, адже на це вказує її вірш “На мотив з Міцкевича”, написаний у 90-і роки й видрукований Оленою Пчілкою в літературно-художньому збірнику “Арго” (Київ, 1914. – Кн. І) [10, 89]. Н. Вишневська вказала на виразний автобіографічний характер і на те, що твір “є відгомонам неподіленого кохання, пережитого Ларисою Косач в юнацькі роки”. На переконання дослідниці, “поетеса Леся Українка намагалася не виносити на люди свої особисті болі й переживання, тому й залишила цілком завершений поетичний твір серед рукописів” [6, 232]. Погоджуюся з таким трактуванням, однак не виключаю й інші причини авторської волі. Хоча “у творі йдеться про чисте й сильне почуття кохання, яке щойно народилося у юному серці. Дівчина ще не може навіть сама собі відповісти, що це – приятель чи кохання” [6, 232], однак варто розширити горизонт прочитання поезії “На мотив з Міцкевича” і ствердити її цілковиту самостійність та оригінальність. Прочитую повністю текст Лесі Українки:

... I znowu sobie powtarzam pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?

Я не кохаю тебе! і не прагну дружиною стати.
Твої поцілунки, обійми і в мріях не сняться мені,
В мислях ніколи коханим тебе не наважусь назвати;
Я часто питаю себе: чи кохаю? – Одказую: ні!

Тільки ж як сяду край тебе, серденько мов птиця заб’ється,
Дивлюся на тебе й не можу одвести очей.
І хоч з тобою розстанусь, то в думці моїй застається
Неначе жива твоя постать і кожнеє слово з речей.

Часто я в думці з тобою великі розмови проваджу,
І світяться, як мрія, мені твої очі, ті зорі сумні...
Ох, я не знаю, мій друже, сама я не зважу, –
Коли б ти спитав: “Чи кохаєш?” – чи я б тобі мовила: ні?.. [19, 301].
(Леся Українка “На мотив з Міцкевича”)

Гадаю, що слід подивитися на зміст поезії під іншим кутом зору. Леся Українка зумисне запропонувала монолог від імені ліричної героїні, почуття якої не розкриті в А.Міцкевича. Поетесу, ймовірно, заінтригувала тема *закоханості* та зацікавила індивідуальна рефлексія з цього приводу чоловічого его ліричного героя. Це стало поштовхом до написання тексту від імені дівчини, якій теж непросто визначитися з порухами своєї душі. Вона кохає й чекає рішучого вчинку від обранця, сподіваючись на те, що перший крок до зізнання зробить любий, бо сама вона не зважиться. Отже, обидва вірші можемо порівняти з оперною чоловічою (А.Міцкевич) та жіночою (Леся Українка) аріями, де кожен із закоханих героїв співає свою партію-монолог про сердечні переживання. У цитованому вірші виявляється й зацікавлення доробком польського поета, і бажання духовного спілкування через тексти. Тим паче, коли останні кореспондують із умовною поетично-чуттєвою площиною.

Нерішучість ліричного персонажа Міцкевича тотожна нерішучості героїні Лесі Українки. Не виключаю, що приводом до написання “жіночої партії” стали також автобіографічні події та почуття поетеси до коханої людини, які збіглися з пульсуванням нерва Міцкевичевих рядків: “І знову ставлю я собі питання: / Чи дружба це? чи це кохання?”...

Першу строфу побудовано на омані-запереченні. Лірична героїня запевняє саму себе в байдужості до Нього (імені молодого чоловіка не названо), навіть не мріє про обійми й поцілунки; не прагне стати його дружиною. Компоненти другої строфи перекреслюють сказане вище. Якщо в першій строфі думки сперечаються одна з одною (кохаю чи ні?), то в другій серце вказує на симпатію до молодого чоловіка. При зустрічі дівчина не може намиливатися хлопцем, їй не сила відвести очей, а коли любого немає поруч – розмовляє з ним подумки. Прислухавшись до почуттів, виявляє свою небайдужість та закоханість; готова, якщо запропонує обранець, стати його дружиною. Заклучні рядки вірша виказують її готовність до цілісності Я і Ти, заради любові й спільного Ми. Силабо-тонічний вірш Лесі Українки написаний шестистопним хореем і має в кожному рядку по 13 складів із цезурою після шостого й сьомого складу зі суміжним римуванням (амфібрахій / дактиль) та дієслівними, займенниковими й іменниковими римами. Вагомі для нюансування настрою частки “ні”. Підсилюють непевність ліричної героїні інтонаційні відмінні запитальні конструкції: “Чи кохаю?” “Чи кохаєш?”.

Тексти А.Міцкевича й Лесі Українки побудовані на межових стиках “так” чи “ні”, властивих проміжному стану *закоханості*. Стверджувальна й заперечна частки дали змогу ввести в поетичну мову *інгредієнт сумніву, непевності*, завдяки чому відчувається смак молодого вина, яке бродить, – солодкого й гіркового водночас як для чоловіка, так і для жінки. Запитальні інтонації підсилюють поетичну напругу обох ліричних віршів, надають їм своєрідного діалогічного звучання.

Запитальний рефрен із вірша А.Міцкевича “Непевність” відчутний і в поезії Олени Теліги “Не любов, не примха й не пригода...”. І хоча твір написано в зовсім іншому стилістичному ключі, проте наскрізний мотив невизначеності почуттів ліричної героїні виказує подібний настрій *закоханої* дівчини. Поетеса твердить, що для передачі справжніх емоцій годі підшукати відповідних (точних)

слів, бо “ще не всьому зватися дано!” Балансування розповіді ліричної героїні із самого початку схоже на коливання маятника – від спокою до збуреності почуттів, які авторка порівнює із глибокими водами. Той, хто викликав зацікавленість і симпатію, – кормчий, що з ним не страшно плити життєвим океаном на хвилях кохання. Процитую повністю вірш:

Не любов, не примха й не пригода –
Ще не всьому зватися дано!
Ще не завжди у глибоких водах
Відшукаєш непорушне дно!

І коли твоя душа воскресла
Знову мчиться у осяйну путь –
Не питай чиї натхненні весла
Темний берег сміли відштовхнуть.

Не любов, не ніжність і не пристрасть...
Але серце – збуджений орел!
Пий же бризки, свіжі та іскристі,
Безіменних радісних джерел! [18, 33].
(О.Теліга “Не любов, не примха й не пригода...”)

Образ-символ орла співвідноситься із сонцем і вогнем, із гордим характером дівчини.

Не беруся стверджувати, чи вірш польського поета мав вплив на О.Телігу, яка в 30-х рр. ХХ ст. мешкала у Варшаві, чи поезія Лесі Українки з епіграфом із вірша А.Міцкевича; проте заперечити поетичні паралелі важко. Кинута фраза “ще не всьому зватися дано!” відповідає неодноразово повторюваним Дені Дідро афоризмам: “...Почуття важко передати словами”; “...майже завжди не вистачає слів для того, щоб точно передати те, що відчуваєш” [9, 488]. Спорідненість розглянутих віршів А.Міцкевича “Непевність”, Лесі Українки “На мотив з А.Міцкевича” і Олени Теліги “Не любов, не примха й не пригода...” виявляється в безпосередній розповіді ліричних персонажів про одержимість любов’ю.

Отже, “одеський” інтимний слід у ліриці А.Міцкевича досить помітний. Але справді, важко передбачити варіативи відгуку на тематично-мотиваційну проблематику поетичного слова. І міцкевичівські ремінісценції у віршах Лесі Українки й Олени Теліги – яскравий тому доказ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф’єв О. Шлях до Адама Міцкевича (замість передмови) // *Міцкевич А. Вибране / Упоряд. текстів, підготовка навч.-метод. матеріалів О.Астаф’єва.* – К., 2005. – С. 12.
2. Бубер М. Я и Ты // *Квинтэссенция: Филос. альманах / Под. Ред. В.И.Мудрагея. Состав. О.Ю. Бойцова, Л.И.Греков, Д.А.Замилов.* – М., 1992.
3. Варій М. Характеристика різних почуттів // *Психологія.* – К., 2007.
4. *Вербес Г.* Адам Міцкевич в українській літературі. – К., 1955.
5. *Вербес Г.* Адам Міцкевич: Життя і творчість. – К., 1979.
6. *Вишневецька Н.* З історії посмертних видань Лесі Українки // *Лірика Лесі Українки. Текстологічне дослідження.* – К., 1976.
7. *Ганський В.* Яд любви или Пушкин–Собаньская–Бальзак // *bt://neurus.narod.ru/zlatonew/ochberk/ganskij.htm*
8. *Гачев Г.Д.* Ускоренное развитие литературы. – М., 1964.
9. *Дидро Д.* Эстетика и литературная критика / Ред. пер. с франц. М.Черневич / Состав. М.Лившиц. – М., 1980.
10. *Драй-Хмара М.* Леся Українка: Життя і творчість // *Літературно-наукова спадщина / Упоряд. С.А.Гальченка, А.В.Ріпенко, О.Ф.Томчук.* – К., 2002.

11. Єфименко В. Дружба // *Філософський енциклопедичний словник* / Ред. кол. В.І.Шинкарук (голова). – К., 2002.
12. Моторний А., Татаренко А. Україна і поетична муза Адама Міцкевича // *Mickiewicz A. W Przejacielskim domu. Міцкевич А. У дружньому домі.* / Упоряд. та вст. ст. В.А. Моторного і А.Л.Татаренко. – Львів, 1994.
13. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Львів, 2003.
14. *Обідій Назон Публій.* Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії / Пер. з латини, передм., комент. А.Содомори. – К., 1999.
15. *Ортега-и-Гассет Х.* Етюди о любви / Пер. В.Е.Багно // *Хосе Ортега-и-Гассет.* Эстетика. Философия культуры / Пер. с испан. / Ред. кол. А.Я.Зись и др. Состав. В.Е.Багно – М., 1991.
16. *Плавский З.* Четырнадцать магических строк // *Западноевропейский сонет (XIII – XVII века): Поэтическая антология* / Сост. А.А.Чамеев и др. – Ленинград, 1988.
17. *Радишевський Р.* Леся Українка і Адам Міцкевич: До питання літературних традицій // Адам Міцкевич і Україна: Зб.наук. пр. – К., 1999. – С. 288.
18. *Теліга О.* О краю мій.....: Твори, документи, біографічний нарис / Упоряд. Н.Миронець. – К., 1999.
19. *Українка Леся.* Твори: У 4 т. – Т 1: Поетичні твори / Упоряд. та прим. Н.О.Вишневської. – К., 1981.
20. *Хамитов Н., Крылова С.* Философский словарь. Человек и мир. – К., 2006.
21. *Mickiewicz A. W Przejacielskim domu. Міцкевич А.* У дружньому домі / Упоряд. та вст. ст. В.А. Моторного і А.Л.Татаренко. – Львів, 1994. – С. 102.
22. *Piotrowski W.* Lesia Ukrainka a Adam Mickiewicz // *Pamiętnik Słowiański. Rok 1956.* – Т. VI. – Wrocław, 1958. – S. 91.

Сидяченко Наталя

КРИМСЬКІ ПОЧУТТЯ, УВ'ЯЗНЕНІ У ФОРМУ СОНЕТА

Стаття присвячена аналізу психологічних стимулів до створення Адамом Міцкевичем “Кримських сонетів” та інтерпретації українських перекладів ініціального сонета циклу “Акерманські степи”, які не позбавлені втрат.

Ключові слова: переклад поезії, сонет, інваріант, А. Міцкевич, М. Рильський, Борис Тен.

Natalia Sydiachenko. The Crimea experience, enclosed in a sonnet

The paper focuses on the psychological motives which urged Adam Mickiewicz to write his poetic collection “The Crimean Sonnets”. The author also compares the existent Ukrainian translations of the first sonnet in the cycle, “The Steppe of Ackerman”, and analyses the losses in meaning resulting from the change in language media.

Key words: poetic translation, sonnet, invariant, Adam Mickiewicz, Maxim Rylysky, Borys Ten.

Ітиметься про переклади поезії “Акерманські степи” Адама Міцкевича із циклу “Кримські сонети”, створені Максимом Рильським і Борисом Теном. Наведемо ці тексти:

Stepy Akermańskie

Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brozi.
Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omiotam koralowe ostrowy burzanu.

Już mrok zapada, nigdzie drogi ni kurhanu;
Patrzę w niebo, gwiazd szukam, przewodniczek łodzi;
Tam z dala błyszczą obłok? tam jutrzeńka wschodzi?
To błyszczą Dniestr, to weszła lampa Akermanu.

Акерманські степи

Пливу просторами сухого океану.
Мов човен, в зелені візок пірнає мій,
В квітучій повені, у хвилі луговій,
Мов острів, бур'янів минаю хлань багряну.

Темніє навкруги. Ні стежки, ні кургану...
У зорях провідну шукаю в млі нічній.
То хмарка блиснула? Світанок то ясний?
То блискає Дністро, то лампа Акерману.